

Lk 10,42 U NOVIJOJ EGZEGEZI

VINKO MAMIĆ, OCD, ZAGREB

Uvod

Perikopa o Mariji i Marti (Lk 10,38-42)¹ od najstarijih dana privlači pažnju Crkve.² Gotovo da nema značajnijeg crkvenog oca koji nije komentirao ovu zgodu.³ Srednji vijek se oslanja na tumačenja otaca, zadržavajući se najčešće na simbolizmu koji u dvjema sestrama vidi dva stila kršćanskog života: *vita contemplativa* i *vita activa*.⁴ Suvremena egzegeza na novi način argumentira ova i druga ranija tumačenja, a donosi i niz novih. Sva neslaganja u razumijevanju ove perikope izviru iz različitog shvaćanja retka 10,42 koji je problematičan i na planu tekstualne kritike i na onom egzegetskom. Premda su u posljednje vrijeme otkriveni novi papirusi⁵ i dobro proučeni spisi otaca, što je iznova osvijetlilo ovaj stari problem, polemika još uvijek traje. Je li potrebno jedno ili više toga? Ili je Lk 10,42a samo glosa? Kori li Isus Martu a pohvaljuje Mariju, ili želi reći samo da je Marijin dio bolji? Napokon, pravi li se uopće usporedba između dviju sestara, odnosno onoga što su izabrale, ili je poruka nešto sasvim drugo? U ovom radu iznijet ćemo razmišljanja bibličara od 60-tih godina do danas.⁶

¹ Ovo je uobičajen naziv za spomenutu perikopu, premda neki suvremeni autori ističu da je to perikopa o Marti, a ne o Mariji. Vidi npr. G. B. Caird, *Saint Luke*, The Pelican New Testament Commentaries (Penguin Books, London, 1975 [1. izd. 1963.]) 149; slično E. la Verdere, *Luke*, New Testament Message 5 (Veritas Publications, Dublin, 1980) 152; J. A. Davidson, 'Things to be Understood and Things to be Done', *Exp-Tim* 94 (1984) 306, objašnjava: »The story is traditionally called the story of Mary and Martha, and that seems to suggest that Mary is the main character. But Luke's first sentence indicates that it is Martha's story... The only conversation reported is Martha's complaint and Jesus' reply. Martha comes through as having a clear character and personality, whereas Mary is a vague, wispy figure, and all we are told about her is that she sat at Jesus' feet and listened to him.«

² Enciklopedijski prikaz egzegeze ovog ulomka od vremena prvih otaca do 70-tih godina ovog stoljeća nalazimo kod A. Solignac i L. Dormat, 'Marthe et Marie', *DictSpir* X, 66s, 664-673.

³ Čini se da ovo ne vrijedi za one najranije; tako u *DictSpir* X, 66s čitamo najprije: »Le pricope vanglique sur Marthe et Marie... a joui d'une grande faveur aupres des Peres de l'Église... (664), a malo kasnije: Les premiers Peres ne se sont pas intéressés à Martha et Marie« (665).

⁴ Ovu ideju susrećemo najprije kod Origena, a kasnije je nalazimo i na Istoku i na Zapadu. Vidi J. Brutscheck, 'Lukanische Anliegen in der Maria-Marta-Erzählung. Zu Lk 10,38-42', *GeistLeb* 62 (1989) 85.

⁵ Osobito je značajna kolekcija papirusa Martina Bodmera iz Genove, koja potječe s kraja 2. i početka 3. stoljeća. Bodmer XIV sadrži velik dio Lk, između ostalog i Lk 10,42.

⁶ Najprije ćemo proučiti rezultate znanstvenika gledom na tekstualnu kritiku, a potom se osvrnuti na egzegezu. U trećem dijelu ove radnje ukazat ćemo na još neriješene poteškoće u Lk 10,42. Pritom se nećemo zadržavati

Redak ima puno verzija, ali se autori obično zadržavaju na razlikama koje su prisutne u Lk 10,42a.⁷ Tu nalazimo čak šest varijanti, od kojih se četiri bitno razlikuju:⁸

1. ἐὸς δὲ ἐστὶν χρεῖα.	Π ^{45.75} A C* Θ Ψ f ¹³ M lat sy ^{c.p.h} sa bo ^{ms}
2. ὀλίγων δὲ ἐστὶν χρεῖα.	38 (sir ^{pal}) cop ^{boms} arm geo
3. ὀλίγων δὲ ἐστὶν χρεῖα ἢ ἐὸς.	Π ³ (M* omit χρεῖα) N ^c (B χρεῖα ἐστὶν) C ² L f ³³ sy ^{hmg} bo
4. Μάρθα Μάρθα, Μαρτὰμ...	it sy ^s

Ispuštanje χρεῖα u nekorigiranom tekstu kodeksa Sinaiticus može biti pogreška prepisivača, ili je riječ o namjernom pojednostavnjenju.⁹ Na sličan način može se protumačiti obrnut redosljed riječi u kodeksu Vaticanus.¹⁰ U svakom slučaju ni jedna od ovih dviju varijanti ne mijenja smisao osnovnog teksta trećeg čitanja. Ostaju, dakle, četiri varijante. U ovom poglavlju pokušat ćemo odgovoriti na pitanje: koja od njih odgovara izvorniku?

Sva čitanja imaju svoje zagovornike kod suvremenih bibličara. Ova neizvjesnost proizlazi iz više razloga: (1) svako od njih nalazi podršku u vrlo ranim svjedocima, (2) nemogućnost primjene principa *lectio brevior potior*, (3) neslaganje gledom na izbor *lectio difficilior*¹¹ i (4) unutrašnja kritika može opravdati svaku verziju s jednakim uspjehom.¹² Zbog svega toga internacionalno izdanje grčkog teksta NZ, koje afirmira prvo čitanje, ocjenjuje ovo mjesto oznakom C.¹³

Prvu verziju (tzv. kratko čitanje) najbolje je potvrdio Baker.¹⁴ On proučava povijest ovog logiona i uočava da je kratko čitanje bilo najčešće zastupljeno u kritičkim izdanjima SP sve do kraja 19. stoljeća. Promjena se dogodila s Westcott-Hortovim izdanjem NZ.¹⁵ Oni zastupaju treću verziju (tzv. dugo čitanje) kao onu koja je slobodna i od pročišćavanja i od dorađivanja. Nakon toga, dugo čitanje dominira u važnijim izdanjima SP sve do 40-tih godina ovoga stoljeća, otkada, otkrivanjem papirusa Chester Beatty,¹⁶ kratko čitanje ponovno postaje sve prihvaćeni-

na svakom suvremenom autoru, nego samo na onima koji su unijeli nešto novo u dotadašnju egzegezu.

⁷ O problemima gledom na tekst r. 42b bit će govora u trećem dijelu.

⁸ Svjedoke donosimo prema NestleAland, *Greek-English New Testament* (Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1990⁵), osim za drugo čitanje, koje potvrđujemo prema K. Aland, M. Black, M. Martini, B. Metzger i A. Wikgren, *The Greek New Testament* (United Bible Society, Stuttgart, 1983^{3k}).

⁹ B. Witherington, *Women in the Ministry of Jesus* (Cambridge University Press, Cambridge, 1984) 102, dopušta obje mogućnosti.

¹⁰ Witherington, *Women*, 102, u tome vidi »the products of a process of conflation and that the original text read either, 'few things are necessary,' or 'one thing is necessary'.«

¹¹ Zbog toga što se princip *lectio difficilior potior* u suvremenoj egzezezi primjenjuje za afirmaciju različitih čitanja Lk 10,42a, J. Dupont, *De quoi est-il besoin? (Lc 10,42) [u Études sur les évangiles synoptiques]*, Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium LXX-B (Leuven, 1985) 1050, zaključuje: »Dans l'état actuel de la discussion, ce principe s'avère pratiquement inopérant.«

¹² Ovo je diskutabilno samo za četvrtu verziju, o čemu ćemo uskoro opširnije govoriti.

¹³ Aland, Black i dr., nav. izd. NZ, Introduction xiii: »The letter C means that there is a considerable degree of doubt whether the text or the apparatus contains the superior reading.«

¹⁴ A. Baker, 'One Thing Necessary', *CBQ* 27 (1965) 127-137.

¹⁵ B. F. Westcott i F. J. A. Hort, *The New Testament in the Original Greek* (Cambridge and London, 1890). Na marginu stavljaju četvrtu verziju, dok drugu i treću uopće ne spominju.

¹⁶ Otkriće ovih papirusa objavljeno je 1931. Potječu iz 3. st.

jim. Osim toga, tekstualna kritika počinje slijediti Streeterov nauk o afirmiranju onog teksta koji nalazi najširu geografsku rasprostranjenost,¹⁷ a to je opet kratko čitanje. Na temelju kodeksa može se, naime, zaključiti da je rasprostranjeno u Egiptu, Antiohiji, Cezareji i Siriji, dok je duže čitanje potvrđeno samo u Aleksandriji i potkrijepljeno kodeksima Vaticanus i Sinaiticus. Još manju podršku, prema ovom Streeterovom kriteriju, imaju ὀλίγων δέ ἔστιν χρεία i ispuštanje. Napokon, Baker se u potvrđivanju kratkog čitanja poziva na Π⁷⁵, koji je do tada bio nepoznat, a koji pruža snažno svjedočanstvo u prilog prvoj verziji.¹⁸ Nakon što je istražio kodekse, prelazi na otačke spise i dolazi do istog zaključka: najčešće i najrasprostranjenije čitanje jest ἐνός δέ ἔστιν χρεία. Nalazi ga kod Klementa,¹⁹ Origena,²⁰ Bazilija, Makarija, Krizostoma... tj. u Siriji, Maloj Aziji, Africi i Egiptu. Dugo čitanje je poznato Origenu u Aleksandriji, ali i Baziliju u Kapadociji, te Jeronimu i Kasijanu na Zapadu. Preostala dva nalaze vrlo malu geografsku rasirenost.

Gledom na unutrašnju kritiku, Baker preuzima tradicionalno tumačenje po kojemu se izvorno ἐνός shvatilo posve materijalno: to je jedno jelo što ga je Marta trebala pripremiti za svoje goste. Ovo je izgledalo previše radikalno, pa je najprije ublaženo s ὀλίγων, a potom je iz ova dva teksta nastao treći: ὀλίγων δέ ἔστιν χρεία ἢ ἐνός. Ovakvu genezu najčešće nalazimo u suvremenoj egzegezi.²¹ S druge strane, nastavlja Baker, kratko čitanje najviše odgovara Lukinom stilu, koji često spominje važnost »jednog« u kršćanskom životu: bogatom mladiću još samo jedno preostaje (18,22), žena je u potrazi za samo jednom drahmom (15,8), može se služiti samo jednom gospodaru (16,13), samo je jedan dobar (18,19). Evans razmišlja na sličan način: u ἐνός δέ ἔστιν χρεία vidi tekst koji je najbliži izvornom evanđeoskom radikalizmu.²² Dupont ide suprotnim putem: umjesto da promatra logion u kontekstu cjelokupnog evanđelja, on ga analizira u njegovu mikrokontekstu. Na temelju strukture ovog ulomka primjećuje da između redaka 40 i 41-42 postoji paralelizam koji najviše opravdava kratko čitanje. Naime, antiteza πολλή - μόνη, koju nalazimo u retku 40, najbolje odgovara kontrastu πολλά - ἐνός,

¹⁷ B. H. Streeter, *The Four Gospels, a Study of Origins* (London, 1924) 107: »The first principle of scientific criticism is that MSS. should be not counted but weighed. And the weight of a MS. depends on the extent to which it preserves, more or less, one of the ancient local texts.«

¹⁸ Vidi bilj. 5.

¹⁹ U *Quis dives salvetur* 10,6 Klement Aleksandrijski citira Lk 10,42 bez našeg logiona: ὁποῦν τι καὶ πρὸς τὴν Μάρθαν εἶπεν ὁ σωτὴρ ἀσχολουμένῃν περὶ πολλὰ καὶ περιελομένην καὶ ταρασσομένην διακονικῶς, τὴν δὲ ἀδελφὴν αἰτωμένην, ὅτι τὸ ὑπηρετεῖν ἀπολιποῦσα τοῖς ποσὶν αὐτοῦ παρακάθηται μαθητικὴν ἄγουσα σχολήν· σὺ περὶ πολλὰ ταρασσῆ· Μαρία δὲ τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο, καὶ οὐκ ἀφαιρέθη· σεται αὐτῆς (GCS III, 166, 14-18). Ipak, Baker, 'One Thing', 132, tvrdi da kontekst u kojemu se ovo čitanje nalazi »suggest that he had the short reading in mind.«

²⁰ Fragment Origenovog komentara Lk evanđelja donosi: Δύναται δὲ Μάρθα μὲν εἶναι καὶ ἡ ἐκ περιτομῆς συναγωγὴ εἰς τὰ ἴδια ὄρια δεσμεῖν τὸν Ἰησοῦν, περισπωμένη περὶ τὴν ἐκ τοῦ γράμματος τοῦ νόμου πολλὴν λατρείαν, Μαρία δὲ ἡ ἐξ ἔθνων ἐκκλησία τὴν ἀγαθὴν τοῦ πνευματικοῦ νόμου μερίδα ἐκλεξαμένη ἀναφαίρετον καὶ μὴ καταργουμένην ἕως ἐπὶ τοῦ προσώπου Μωυσέως δόξα, ὀλίγα τὰ χρήσιμα ἐκ τοῦ νόμου ἐπιλέξασα ἢ πάντα ἀναφέρονσα εἰς ἓν τὸ ἀγαπήσεις. Καὶ εἰς μὲν τὸ ἐνός ἔστι χρεία χρῆσιμὴ τὸ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ἕως σεαυτῶν, εἰς δὲ τὸ ὀλίγων ἔστιν τὰς ἐντολάς οἰδας· οὐ μοιχεύσεις· οὐ νεβύσεις καὶ τὰ ἑξῆς (GCS IX, 252, 8-17). Usprkos tome što je ovdje sadržan tekst koji je najbližnji dugom čitanju, Baker, 'One Thing', 132, smatra da Origen pred sobom ima dva teksta, jedan s ὀλίγων, ili nekim od dugih čitanja, a drugi s ἐνός δέ ἔστιν χρεία, te ih stavlja zajedno. Tako dokazuje da i Origen poznaje kratku verziju.

²¹ Takvo tumačenje donosi i M. B. Metzger, *A Textual Commentary on the Greek New Testament* (United Bible Society, Stuttgart, 1971) 153-154.

²² C. F. Evans, *Saint Luke*, New Testament Commentaries (SCM Press & Trinity Press International, London, 1990) 473.

koji je sadržan u kratkoj verziji redaka 41 do 42.²³ Još jedan argument za ovo čitanje nalazimo kod Pretea. Po njegovom sudu princip *lectio difficilior potior* najviše favorizira kratko čitanje, jer ono u svojoj lapidarnoj konciznosti donosi mnoge poteškoće u tumačenju, osobito onda kada se postavi otvoreno pitanje: što je to »jedino potrebno« u svojoj konkretnosti?²⁴ Ovu tvrdnju podupire činjenicom da su meselijanci, na temelju kratkog čitanja, uzeli molitvu kao jedinu potrebnu stvar i tako završili kao heretici. Knockaert je jednako odlučan u tvrdnji da ἅθος δέ ἐστιν χρεῖα predstavlja *lectio difficilior*, jer, kako kaže, -the whole of our tradition attest to the theological difficulty of accepting this reading.²⁵

Jedina koja u posljednjih 30 godina zastupa ὀλίγων δέ ἐστιν χρεῖα kao izvorno čitanje je Augsten.²⁶ Prije nje ovo čitanje gotovo nitko ne prihvaća: nalazimo ga samo kod von Sodena.²⁷ Potporu za svoju tvrdnju Augsten nalazi kod Origena, koji u komentaru na Iv 11,2 donosi tekst Lk 10,42 u spomenutoj verziji.²⁸ Tako je na planu vanjske kritike uspostavila relativnu stabilnost.²⁹ Gledom na unutrašnju kritiku ovo bi mogao biti »die älteste und beste Textgestalt,«³⁰ jer u sebi sadrži izvornu Isusovu jednostavnost. Međutim, čini se da ta jednostavnost nije bila dovoljno teološka jednoj kasnijoj generaciji, koja ὀλίγων mijenja u ἕως, čime spiritualizira primarni tekst. Dugo čitanje nastalo bi već spomenutim spajanjem, a ispuštanje predstavlja viši oblik ranije započete spiritualizacije. Premda ovakva geneza osnovnih čitanja Lk 10,42a djeluje vrlo uvjerljivo, nitko je od bibličara nije prihvatio. Osnovni razlog za to jest slaba potvrđenost na planu vanjske kritike. Štoviše, Fee osporava jedinog značajnog svjedoka ove verzije: Origena.³¹

Fee je zagovornik dugog čitanja. U vrlo pažljivoj i iscrpnoj analizi svake do danas poznate verzije, on izdvaja dugu i kratku kao jedine koje bi mogle biti vjerodostojne. Verziju ὀλίγων δέ ἐστιν χρεῖα odbacuje, jer smatra da Origen u komentaru Iv 11,2 nema pred sobom ovu, nego dugu verziju,³² ali je ne citira u cijelosti.³³ Odavde slijedi da najstariji svjedoci za ὀλίγων potječu iz petog stoljeća, što svaku daljnju raspravu o izvornosti ovog teksta čini posve besmislenom.³⁴ Preostaje još jedno pitanje: koja je od preostalih dviju verzija starija? U traženju odgovora Fee

²³ Dupont, *De quoi*, 1053.

²⁴ B. Prete, 'Il Logion di Gesù: 'Una cosa sola è necessaria' (Lc. 10,42)', *AtSetBib* 22 (1972 [izd. 1973]) 291.

²⁵ A. Knockaert, 'Structural Analysis of the Biblical Text', *LumVit* 33 (1978) 479.

²⁶ M. Augsten, 'Lukanische Miscelle', *NTS* 14 (1968) 581-583.

²⁷ Vidi Baker, 'One Thing', 127.

²⁸ Fragment ovog komentara, koji se nalazi u jednoj kateni uz spomenuto mjesto Iv evanđelja, sadrži slijedeći tekst: καὶ οὐκ ἀπιθάνως διὰ τὴν ἐν τῷ Μωυσεῶς νόμῳ πολιτείαν φήσει εἰρήσθαι τῇ Μάρθᾳ· Μάρθα Μάρθα, περὶ πολλὰ θορυβῆ καὶ περισπάσαι, ὀλίγων δέ ἐστι χρεῖα· εἰς σωτηρίαν γὰρ οὐ τῶν πολλῶν κατὰ τὸ γράμμα τοῦ νόμου ἐντολῶν χρεῖα, ἀλλ' ὀλίγων, ἐν οἷς κρεμάται ὁ νόμος καὶ οἱ προῆται, τῶν περὶ ἀγαπῆς νενομοθετημένων (GCS IV, 545, 10-15).

²⁹ Još je Baker, 'One Thing', 132, za ovo čitanje tvrdio: »If the tekst of Origen is correct and complete this reading must be seriously considered despite the codices.«

³⁰ Augsten, 'Lukanische', 582.

³¹ G. D. Fee, 'One Thing is Needful?', *Luke 10:42*, *New Testament Textual Criticism* [izd. E. J. Epp i G. D. Fee], (Oxford, 1981) 61-75.

³² Ulomak ovog komentara vidi u bilj. 26.

³³ Koliko nam je poznato, nitko drugi ne zastupa ovo mišljenje.

³⁴ Fee, 'One Thing', 68, »Thus the *only* evidence for the variant ὀλίγων δέ ἐστιν χρεῖα is from codex 38 (thirteenth century); from three versions: the Palestinian Syrac (tr. after AD 400), the Armenian (c. 410), and the Georgian (c. 450); and from two MSS of the Boharic (✠ [ninth century], J¹ [13th c.]). But to argue from these diverse witnesses for a common denominator that goes back to the second century is to lose historical perspective, or at least is to fail to grapple with the *a priori* logic of genealogy.«

postavlja vrlo jednostavan kriterij: to je ona koja najbolje objašnjava nastanak druge. Nakon konstatacije da Origen u tumačenju Iv 11,2 nema pred sobom ὀλίγων δέ ἐστιν χρεία, geneologija po kojoj bi duga verzija nastala spajanjem dviju kraćih više ne vrijedi. Međutim, možda je duga verzija nastala iz jedne kraće, tj. iz ἐνός δέ ἐστιν χρεία? Fee to ne prihvaća jer se promjenom ἐνός δέ ἐστιν χρεία u ὀλίγων δέ ἐστιν χρεία ἢ ἐνός gotovo ništa ne mijenja: novi tekst ne donosi jasniji smisao. S druge strane, ako je ὀλίγων δέ ἐστιν χρεία ἢ ἐνός original, onda je lako zamisliti da su rani prepisivači bili zbunjeni pred takvim tekstom, pa su dugu verziju zamijenili kraćom, koja se dobro uklapa s Marijinim τὴν ἄγαθὴν μερίδα. Slijedeći ovu logiku, duga verzija se pokazuje kao *lectio difficilior*. Osim toga, γάρ nakon Μαριάμ bolje se slaže s ὀλίγων δέ ἐστιν χρεία ἢ ἐνός nego s ἐνός δέ ἐστιν χρεία, jer u kratkom čitanju ovaj veznik ne donosi ništa novo: redak se jednako shvaća i onda kada se γάρ posve ispusti.³⁵ Naprotiv, u dugom čitanju γάρ ima vrlo zahvalnu ulogu, tj. ono objašnjava ἐνός nakon ὀλίγων δέ ἐστιν χρεία: »Thus the original text reads: 'Martha, Martha, you are worried and upset about many things. However (δέ) few things are really needed, or, if you will (ἢ), only one; for that is indeed what Mary has chosen, the good portion...'³⁶ Fee je jedan od rijetkih koji u novije vrijeme zagovaraju dugo čitanje; usprkos tome, ono je sve do danas prisutno u Jeruzalemskoj Bibliji.³⁷

Čitanje Μάρθα Μάρθα, Μαριάμ... najslabije je potvrđeno, i na planu vanjske, i na planu unutrašnje kritike. U posljednje vrijeme zastupa ga Caird.³⁸ Oslanjajući se na zapadni tekst, on sva druga čitanja tumači kao različite varijante jedne rane glose. Na prvi pogled ovo izgleda vrlo prihvatljivo, to prije što potpuno izostavljanje nalazimo već kod Klementa. Ipak, Klement se teško može smatrati svjedokom za četvrto čitanje, jer kontekst u kojem ga donosi jasno govori da on nije imao nakanu citirati Lk 10,42a.³⁹ Ostaje, dakle, Vetus latina kao najstariji svjedok za ovu verziju. Mala vjerojatnost ovog teksta proistječe i iz činjenice da trostruko nizanje vlastitih imena ne dolikuje stilistu kakav je Luka,⁴⁰ a nedostatak ritmičke ravnoteže između dvostrukog zativa Μάρθα Μάρθα i nastavka Μαριάμ upućuje na zaključak da je u tekstu nešto izostavljeno.⁴¹ Odavde je evidentno da se načelo *lectio brevior potior*, koje podržava ovu verziju, ne može respektirati. Zbog svega toga Metzger u nastanku četvrtog čitanja vidi dvije mogućnosti: ili je posrijedi promišljeno ispuštanje jednog nerazumljivog logiona, ili je ispuštanje nastalo sasvim slučajno.⁴²

³⁵ Polazeći od te konstatacije, Fee, 'One Thing,' 72, ovako tumači zamjenu γάρ u δέ što je nalazimo u nekim kodeksima: γάρ scarcely follows 'ἐνός δέ ἐστιν χρεία' meaningfully. Later scribes, who had only 'ἐνός δέ ἐστιν χρεία' in their texts, were quite right to substitute for γάρ a consecutive δέ: 'One thing is needful, and Mary has chosen...'

³⁶ Fee, 'One Thing,' 72

³⁷ *The New Jerusalem Bible* (Darton, Longman & Todd, London, 1985) donosi tekst: »yet few are needed, indeed only one,« s bilješkom: »var. 'but only one thing is needed', 'but only a few things are needed', readings which make free with the text and deform the sense.«

³⁸ Caird, *Saint Luke*, 149-150.

³⁹ Baker u Klementu nalazi potporu za prvo čitanje (vidi bilj. 20); isto Aland, Black i dr., nav. izd. NZ. Fee, 'One Thing,' 61-62, govori samo to da se Klement ne može uzeti kao svjedok za ispuštanje, ali ne kaže koje bi čitanje došlo u obzir.

⁴⁰ Augsten, 'Lukanische', 581.

⁴¹ W. Grundmann, *Das Evangelium nach Lukas*, Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament (Evangelische Verlagsanstalt, Berlin, 1961^{2k}) 227; ovu misao posuđuje od Loisyja.

⁴² Metzger, *A Textual Commentary*, 154.

Na kraju možemo zaključiti da je prvo čitanje danas najbolje dokazano i, dosljedno tome, najprihvaćenije. Ono nesumnjivo prednjači na području vanjske kritike, dok na području unutrašnje nalazi vrlo jake argumente. Osim Jeruzalemske Biblije, gotovo sva suvremena izdanja NZ donose ovo čitanje. Zbog toga ga i egzegeza najčešće slijedi, premda su tumačenja vrlo različita.

Sada ćemo izložiti osnovne egzegetske pravce u shvaćanju ovog logiona.

Egzegeza

I

Tradicionalno tumačenje koje u Mariji i Marti vidi dva stila kršćanskog života, pri čemu bi kontemplacija imala prednost nad akcijom, danas je rijetko zastupljeno. Dillersberger preuzima ovu tipologiju, ali ne i tumačenje. Savršenost nalazi u jedinstvu Marijine i Martine službe, odnosno u jedinstvenom, kontemplativnom i aktivnom životnom djelovanju.⁴³ Ovakvo tumačenje donosi cjelovit nauk Crkve, ali je upitno s obzirom na redak 42a. Ako je za savršenost potrebno oboje, zašto Isus kaže: ἕως δὲ ἔστιν χρεῖα? Drugo, ako su oba dijela jednako vrijedna, što onda znači to da je Marija izabrala τὴν ἀγαθὴν μερίδα? Dillersberger na prvo pitanje ne odgovara; on spominje samo dugo čitanje, ali ni njega ne komentira, jer smatra da je kasniji umetak. Drugo objašnjava tako što u Martinoj službi vidi nešto što je prolaznog karaktera, dok je Marijina uvijek potrebna. Ispuštanje 42a nalazimo i kod drugih autora. Dok Caird otvoreno zagovara ispuštanje, J. A. Davidson to čini prešutno, tumačeći perikopu kao da logion ἕως δὲ ἔστιν χρεῖα uopće ne postoji.⁴⁴ U svakom slučaju, tumačenja su im vrlo bliska. Obojica ističu da je Marta u središtu perikope.⁴⁵ Činjenica da ova zгода dolazi odmah nakon prisposode o dobrom Samarijancu ide u prilog ovoj tezi, jer ukazuje na to da je Marta zrelija učenica nego njezina sestra.⁴⁶ Ona je zauzeta u ljubavi prema drugima i nesebično im služi. Ipak, previše misli na sebe i zbog toga uznemiruje druge.⁴⁷ Ovakva poduzetnost lako prelazi u nametljivost i tlačenje onih koji je okružuju, što nesumnjivo zaslužuje prijekor. Caird smatra da Isusov govor u prilog Mariji ne treba shvatiti kao pohvalu, nego kao obranu od Martinog prigovora; ujedno, Isus objašnjava Marti da Mariju ne treba lišiti onoga što zna dobro činiti. Davidson malo odstupa od ovog tumačenja i više se približava Dillersbergu, jer upozorava da su kršćani pozvani na život koji je istodobno i Marijin i Martin.⁴⁸

⁴³ J. Dillersberger, *The Gospel of St. Luke* (The Mercier Press, Cork, 1958) 301: »Obviously nothing stands in the way of following the well-known explanation that Mary personifies the contemplative and Martha the active life, provided it is firmly grasped that the whole – neither one nor other in itself – is the one ideal of Christianity here on earth.«

⁴⁴ U kratkom uvodu prije same egzegeze, Davidson, 'Things', 306, govori: »'Martha, Martha, you are fretting and fussing about so many things. The part that Mary has chosen is best, and it shall not be taken away from her.' And that is the end of the story.«

⁴⁵ Vidi bilj. 1.

⁴⁶ Caird, *Saint Luke*, 150.

⁴⁷ E. la Verdere, *The New Testament in the Life of the Church* (Ave Maria Press, Notre Dame, Indiana, 1980) 103, govori da je Martin problem trostruk: sve mora pripremiti, njezina sestra ostavlja je samu, i treće, Isus ne obraća pažnju na njezinu situaciju. A. Dreher, 'Jesus bei Marta und Maria (Lucas 10, 38-42)', *ErbeAuf* 57 (1981) 279, Martinoj uznemirenosti pripisuje i »der inner Zweispalt, die geistliche Not im Blick auf das traute Zusammensein des geliebten Meisters mit ihrer Schwester.«

⁴⁸ Davidson, 'Things', 307.

Ova tumačenja donose jasnu poruku, dogmatski su ispravna i djeluju vrlo uvjerljivo. Jedini je problem što ne respektiraju redak 42a.

II

Među onima koji uvažavaju ἑνὸς δὲ ἑστῶτος χρεῖα u tumačenju ove perikope, najčešće objašnjenje ovog logiona sadržano je u slijedećem: »jedno potrebno,« ono što se nikada neće oduzeti i što ostaje zauvijek jest slušanje riječi Isusove. Marija je u privilegiranom položaju, smatra Grundmann, jer u Isusovoj riječi prima riječ vječnoga života.⁴⁹ Navone u eseju *The Unproductive Word in Lk. 8.7*, uspoređuje parabolou o sijaču sa zgodom o Mariji i Marti.⁵⁰ U 8,14 zapaža da riječ Božja u onima koji je čuju ne donosi plod zbog tri razloga: zbog zabrinutosti, bogatstva i naslada života. U našem slučaju riječ je o zabrinutosti. Pohvala Marijina izbora implicite obilježava Martinu službu kao nešto što je više prolaznog nego trajnog karaktera. Isusu se više sviđa Marijina pažljivost, jer osluškiivanje njegove riječi omogućuje trajan, osoban učinak. Lukinu zaokupljenost problemom neproduktivnosti Božje riječi zbog pretjerane zabrinutosti oko prolaznog Navone nalazi i u 12,22-31. Povezanost s našim ulomkom osobito vidi u Isusovom pozivu: »Ne tražite što ćete jesti, što piti. Ne uznemirujte se!« (12,29). Ovaj govor baca novo svjetlo na ukor koji je Isus uputio Marti. Schneider uz 8,14 i 12,22-31, kao podršku ovom tumačenju navodi 21,34.⁵¹ Riječ je o tekstu koji nalazimo samo kod Luke, a donosi isto upozorenje: čovjek se može izgubiti ne samo u proždrljivosti i pijanstvu nego i u životnim brigama. Naprotiv, onaj koji se posveti samo jednom potrebnom, odnosno onaj koji u Isusovoj riječi traži kraljevstvo nebesko, prima od Boga sve što mu je potrebno. Schneider upozorava da prisposoba o dobrom Samarijancu jasno ukazuje na vrijednost Martine službe. Ipak, diakonija koja mimoilazi slušanje Riječi »ne može opstati,« dok je slušanje Isusove riječi onaj dio koji se »neće oduzeti.«⁵² Ako je ovo uistinu poruka Lk 10,42, onda je sasvim prihvatljiva konstatacija Fitzmyera, koji smatra da je ova zgoda upućena onima od kojih se očekuje da budu »kontemplativni u akciji.«⁵³ Knockaert konflikt između diakonije i slušanja Riječi pokušava riješiti pomoću strukturalne analize.⁵⁴ Ulomak započinje oduševljenošću za diakonijom (38), dok se slušanje Riječi samo spominje (39). Potom euforija iz retka 38 pokazuje svoju ranjivost (40a), a slušanje i dalje egzistira. U 40b i 40c konflikt se rasplamsava, jer diakonija, predstavljena u osobi Marte, postaje služba koja isključuje slušanje Riječi. Kriza dolazi do prijelomne točke i Marta poziva Isusa da izrekne svoj sud. Otvorene su četiri mogućnosti: ili je potrebna diakonija, ili slušanje; postoji i srednja solucija, tj. između diakonije i slušanja ostaviti *status quo*; napokon,

⁴⁹ Grundmann, *Das Evangelium*, 227. Ovo primjećuje na osnovi konteksta u kojem se nalazi ulomak o Mariji i Marti. Naime, prisposobu o milosrdnom Samaritancu i ovu zgodu promatra kao ilustraciju dvostruke zapovijedi ljubavi (10,25-28): prva ilustrira ljubav prema bližnjemu, a druga prema Bogu. Potom zaključuje: »Die Liebe zu Gott fordert das Hören auf sein Wort braucht, denn dieses Wort erschliet das ewige Leben« (225).

⁵⁰ J. Navone, *Themes of St. Luke* (Gregorian University Press, Rome, 1970) 211-214.

⁵¹ E. Schneider, *Das Evangelium nach Lucas, Kapitel 1-10*, Ökumenischer Taschenbuchkommentar zum Neuen Testament 3/1 (Gütersloh und Echter Verlag, Würzburg, 1977) 252.

⁵² Ovo je česta misao u egzegezi našeg ulomka. U najnovije vrijeme donosi je B. C. Frein, 'The Literary and Theological Significance of Misunderstanding in the Gospel of Luke', *Bib* 74 (1993) 347: »The story of Martha and Mary suggests that service (δουκονία) that neglect the importance of listening to Jesus' word falls short of true discipleship.«

⁵³ J. A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke X-XXIV*, The Ancor Bible 28A (Doubleday, New York, 1985) 893.

⁵⁴ Knockaert, 'Structural', 471-481.

moguće je i takvo rješenje u kojemu bi i diakonija i slušanje Riječi bilo isključeno. U svom odgovoru Isus stavlja diakoniju u drugi plan, a u retku 42 slušanje Riječi, predstavljeno u osobi Marije, doživljava euforiju i stabilnost. Knockaert odavde zaključuje da slušanje Isusove riječi mora biti pretpostavljeno diakoniji. U kontekstu ovoga govora on upućuje na Dj 6,1-6. Premda Dj suprotstavljaju diakoniju i naviještanje, a ne slušanje Riječi, zaključak dvanaestorice: »Nije pravo da mi napustimo riječ Božju da bismo služili kod stolova« (6,2b), ide u prilog rezultatima njegove analize.⁵⁵ Kilgallen polazi od Isusa kao onog koji posluhuje; on nije došao da bude služen, nego da služi i svoju riječ daruje svima.⁵⁶ Zbog toga slušanje Riječi dolazi ispred svake druge djelatnosti. Još jedan argument u prilog egzegezi koja u »jednom potrebnom« vidi slušanje Isusove riječi nalazimo kod Walla.⁵⁷ Cijeli ulomak Lk 10,25-42 promatra u paraleli s Pnz 6-8. Knjiga Pnz 6,5 donosi najveću zapovijed; Luka je citira u 10,27. Potom, u Pnz 7, navode se uredbе o odnosu Izraela prema drugim narodima; prisposoba o milosrdnom Samarijancu ilustrira odnos Isusovih učenika prema svim ljudima. Napokon, Pnz 8,3 upozorava Izraelce da »čovjek ne živi samo o kruhu nego o svakoj riječi što izlazi iz usta Gospodinovih.« U kontekstu ovakvog promatranja, Lk 10,38-42 može imati samo jednu poruku: Marija je, za razliku od Marte, ona koja živi od riječi Gospodinove. U isto vrijeme, slušajući Riječ, ona ispunjava najveću zapovijed.⁵⁸ Na kraju valja spomenuti mišljenje nekih bibličara da poruka Lk 10,42 nije samo u prioritetu slušanja Božje riječi, nego u tome da ovaj prioritet vrijedi ne samo za muškarce nego i za žene. Tradicionalna uloga žene, predstavljena u osobi Marte, ne smije spriječiti aktualizaciju ovog poziva.⁵⁹

Egzegeza koja logion ἕως δὲ ἔστιν χρεία tumači u smislu slušanja Isusove riječi vrlo je vjerna tekstu. Osim što respektira kratko čitanje, dobro se slaže s τῆν ἀγαθὴν μεριδα u 42b. Uprkos tome, ona u sebi sadrži dvostruki problem. Prvo, ne može se prihvatiti tumačenje da je slušanje Riječi ono što je jedino potrebno i isključivo.⁶⁰ Zato se redovito govori o prioritetu koji slušanje stavlja pred služenje. Ipak, Isus nije rekao da jedno dolazi prije drugog, već jednostavno ἕως δὲ ἔστιν χρεία. Drugo, ako i prihvatimo tumačenje po kojem slušanje ima prednost nad diakonijom, nije li pomalo čudno što ovoj poruci prethodi prisposoba o milosrdnom Samarijancu, jer »who, remembering that parable, will dismiss Martha as unworthy? The point of the story cannot be in any way a disparagement of service: we must look elsewhere for the point.«⁶¹

⁵⁵ Brutscheck, 'Lukanische', 90, također uvida da se na temelju Dj 6,1-6 otvara mogućnost negativnog pristupa diakoniji, jer se apostoli u interesu naviještanja Riječi odriču služenja kod stola.

⁵⁶ J. J. Kilgallen, *A brief commentary on the Gospel of Luke* (Paulist Press, New York, 1988) 122.

⁵⁷ R. W. Wall, 'Martha and Mary (Lk 10.38-42) in the Context of Christian Deuteronomy', *JTNS* 35 (1989) 19-35.

⁵⁸ J. Drury, *Tradition and Design in Luke's Gospel* (Darton, Longman & Todd, London, 1976) 149, također uspoređuje Pnz, Mt 22,34-40 (najveća zapovijed) i Lk 10,29-42 te zaključuje: »The Good Samaritan and Martha and Mary thus make a pair of stories interpreting Matthew's double commandment drawn from Deuteronomy to love Good and neighbour.«

⁵⁹ Grundman, *Das Evangelium*, 226, Marijin stav pozorne učenice opisuje kao »das Außergewöhnliche des Vorganges; Witherington, *Women*, 101-102, je konkretno: Jesus makes clear that for women as well as man, one's primary task is to be a proper disciple; only in that context can one be a proper hostess... Such things as even one's family, however, must be seen as of lesser importance, indeed in an entirely separate and subordinate category, to the responsibility of hearing God's word and being Jesus' disciple; Brutscheck, 'Lukanische', 95, zbog podređenog položaja žene u Isusovo vrijeme, donosi hipotezu da se kroz ovu perikopu Luka bori protiv tendencija koje su im uskraćivale slušanje riječi.

⁶⁰ Maselijance, koji su prihvatili ovakvo tumačenje Crkva je proglasila hereticima. Vidi Denzinger - Schönmetzer, *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum* (Herder, Freiburg im Breisgau, 1965) c. 25000.

U pokušaju da izbjegnu spomenute manjkavosti s jedne, a da ostanu vjerni tekstu ἐνὸς δὲ ἑστῆν χρεία s druge strane, Baker i Dupont pokušavaju pronaći kompromisnu egzegezu. Oni doduše preuzimaju tumačenje po kojem se »jedno potrebno« odnosi na slušanje Riječi, ali ne kažu da to vrijedi za svaku situaciju, nego za okolnosti u kojima su se našle Marija i Marta, tj. u času Isusova govora.⁶² Harrington ide drugim putem. Logion ἐνὸς δὲ ἑστῆν χρεία povezuje s 12,29-41, gdje se vrijednost kraljevstva Božjeg uzdiže iznad svega drugoga; zato je traženje toga kraljevstva »jedina potrebna« stvar, a uzor toga traženja nalazimo u Marijinoj pažnji prema riječi Gospodinovoj.⁶³ Schweizer se također ne udaljuje od egzegeze koja u »jednom potrebnom« vidi slušanje Riječi, ali se prije svega osvrće na Isusa kao onoga koji služi, i u tom smislu iznosi tumačenje po kojem »das eine Notwendige ist Jesu eigener Dienst als die Quelle alles Handelns.«⁶⁴ Sudbrack u dva navrata tumači Lk 10,42 i u oba slučaja u »jednom potrebnom« vidi susret s osobom Isusa Krista, a u Kristu s Bogom.⁶⁵ Takav susret je spasonosan, jer omogućuje novi život u Isusu Kristu.⁶⁶ Barclay se pomalo vraća na otačko tumačenje koje u Marti i Mariji vidi dva stila kršćanskog življenja.⁶⁷ Perikopu tumači kao sukob dviju naravi, jedne koja je više aktivna i druge koja je kontemplativna. Iako su obje jednako vrijedne, problem je u tome što Marta ne vidi želju svojega Gospodina već, ponesena naglošću svoje naravi, uznemiruje i Učitelja i njegove učenike. Protivno tome, Isus želi mir jer pred njim stoji muka kroz koju treba proći. Marija shvaća ovu Isusovu želju i na nju odgovara dok sjedi kraj nogu svoga Učitelja. Zato je Isus na Marijinoj strani, dok Marta biva ukorena. Previše se brine oko objeda, a jednostavno jelo je »jedno potrebno«, i zbog toga se nitko ne treba uznemirivati.

Egzegeza izložena u ovom dijelu ima prednost nad onom u prethodna dva zato što sadrži tumačenja koja su vjerna izvornom tekstu, a u isto vrijeme donose jasnu poruku. No ovdje se javlja novi problem: sva su ova tumačenja vrlo nesigurna gledom na literarni smisao, jer se teško uklapaju u kontekst Lk 10,42.

Vidjeli smo da sva tumačenja imaju svoje dobre i loše strane. Suvremena egzegeza u »jednom potrebnom« najčešće vidi slušanje Riječi, premda i ovo objašnjenje ima svoje slabosti. Ono što treba istaknuti jest to da ne postoji neko koje bi u svemu pružilo odgovarajuće argumente i bilo općeprihvaćeno.

Neriješeni problemi

Gledom na *textus receptus* uglavnom je postignut konsenzus. Danas je veći problem kako prevesti Lk 10,42. Problem stvaraju γάρ nakon Μαριάμ i τὴν ἀγαθὴν μερίδα u 42b.

⁶¹ Davidson, 'Things', 306.

⁶² Vidi: Baker, 'One Thing', 136, i Dupont, *De quoi*, 1053.

⁶³ W. J. Harrington, *The Gospel according to St. Luke* (Geoffrey Chapman, London, 1968) 154.

⁶⁴ E. Schweizer, *Das Evangelium nach Lucas*, Das Neue Testament Deutsch 3 (Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1986) 124.

⁶⁵ J. Sudbrack, 'Nur eines ist notwendig' (Lk 10,42)', *GeistLeb* 37 (1964) 164.

⁶⁶ J. Sudbrack, 'Die Geschwister von Betanien. Biblisches Zeugnis von der Menschlichkeit Jesu', *GeistLeb* 59 (1986) 83-92, zgodu o Mariji i Marti promatra u svjetlu evanđelja o pomazanju u Betaniji (Iv 12,1-8), ukazanja Mariji Magdalenii (Iv 20,11-18) i uskrišenja Lazara (Iv 11,1-44), gdje se Isus objavljuje kao uskrsnuće i život. U ovim zgodama Božji poziv postaje konkretan u susretu s Isusom. Marija je u Lk 10,38-42 pogođena Isusovim pozivom i zato ostaje uz njega.

⁶⁷ W. Barclay, *The Gospel of Luke*, The Daily Study Bible (The Westminster Press, Philadelphia, 1975) 141-142.

Problematiku koja se odnosi na prijevod veznika γάρ najbolje je izložio Kilgallen.⁶⁸ On donosi objašnjenja koja su najčešće prihvaćena i svrstava ih u tri grupe: (1) γάρ treba razumjeti u smislu *doista*, jer naglašava izvanrednost onoga što je Marija izabrala: to je dobar dio par excellence; (2) ovaj veznik objašnjava da Marta ne treba biti zabrinuta i da ne treba uznemirivati sestru, *jer* je ona izabrala τὴν ἀγαθὴν μερίδα; (3) γάρ jednostavno opravdava Marijino ponašanje. Kilgallen je najbliži drugoj eksplikaciji; on smatra da γάρ zapravo objašnjava »why refusal should be understood as an element of his (Jesus') reply.«⁶⁹

Koliko nam je poznato, ne postoji zaseban studij koji bi se bavio problemom τὴν ἀγαθὴν μερίδα. Ipak, osvrnut ćemo se na sporadične opaske suvremenih bibličara, a potom pregledati neke novije prijevode ovog izraza.

Problem je u tome što se ἡ ἀγαθὴ (μερίς) može prevesti i pozitivom i komparativom i superlativom.⁷⁰ Fitzmyer smatra da ova fraza naglašava vrijednost slušanja Riječi,⁷¹ dok Witherington zastupa mišljenje da izraz ne treba promatrati kao komparativni termin, for we are dealing with something in a class by itself. It should be noted also that this is something that the Evangelist intimates Mary chose for herself (middle), responding to the Word in fait by placing it first.⁷² Ako pogledamo novija izdanja NZ, vidjet ćemo da su zastupljena sva tri oblika komparacije; ipak, komparativ⁷³ se rijetko susreće, dok su pozitiv⁷⁴ i superlativ⁷⁵ jednako zastupljeni. Svaki stupanj komparacije ima svoje tumačenje. Pozitiv jednostavno govori da je Marijin izbor dobar, ali ga ne objašnjava. Ako se izraz »koji joj se neće oduzeti« (42c) shvati kao tumačenje, onda moramo priznati da ono bolje pristaje uz superlativ, koji nedvosmisleno kazuje da je Marijin izbor najbolji, i tako upućuje

⁶⁸ J. J. Kilgallen, 'A suggestion regarding 'gar' in Luke 10,42', *Bib* 73 (1992) 255-258.

⁶⁹ J. J. Kilgallen, 'A suggestion', 258. U nastavku donosi tumačenje: »That is, the *gar* is the signal that Jesus, without expressing it, is telling Martha, 'No, I am not concerned by your sister's leaving you and I will not tell your sister to return to you - for she has chosen a good [better, best] part, which will not be taken from her.'«

⁷⁰ M. Zerwick, *Analysis philologica Novi Testamenti* (Sumptibus pontificii instituti Bibliici, Romae, 1960) 165, kratko objašnjava: »bona; inter duas: melior; inter plura: optima pars.«

⁷¹ Fitzmyer, *The Gospel*, 894; slično Evans, *Saint Luke*, 474.

⁷² Witherington, *Women*, 103.

⁷³ *The New Jerusalem Bible* (Darton, Longman & Todd, London, 1985); Nestle - Aland, *Das Neue Testament Griechisch und Deutsch. Deutsche Texte: Revidierte Fassung der Lutherbibel von 1984 und Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift 1979* (Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1986); *Die Bibel in heutiger Deutsch. Die Gute Nachricht des Alten und Neuen Testaments* (Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1982); Duda - Fućak, *Novi zavjet* (Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1989)¹⁰.

⁷⁴ Nestle-Aland, *Greek-English New Testament* (Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1990⁵); *Good News Bible. The Bible in Today's English Version* (American Bible Society, New York, 1978⁴); *The Bible in Basic English* (University Press in association with Evans Brothers, Cambridge, 1965); *Die Bibel. Deutsche Ausgabe mit den Erläuterungen der Jerusalemer Bibel* (Herder, Freiburg - Basel - Wien, 1977 [1. izd. 1968]); *Münchener Neues Testament. Studienübersetzung* (Patmos Verlag, Düsseldorf, 1988); *Das Neue Testament. Übersetzt und kommentiert von Ulrich Wilckens* (Benzinger Verlag und Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, Gütersloh, 1983⁷); *Evangelo secondo Luca. Testo Greco, neovolgata latina, analisi filologica, traduzione italiana di Gianfranco Nollì* (Libreria Editrice Vaticana, 1983); *La Sankta Biblio. Malnova kaj nova testamentoj tradukitaj el la originalaj lingvaj* (Brita kaj alilauda Biblia Societo, London, 1960).

⁷⁵ *The New English Bible. Oxford Study Edition* (New York Oxford University Press, 1976); Riessler - Stor, *Die Heilige Schrift des Alten und neuen Bundes* (Matthias Grönewald, Mainz, 1956); *La Bible de Jerusalem. Nouvelle édition revue et augmentée* (Cerf, Paris, 1977); *Traducion oecumenique de la Bible. Nouveau Testament* (Cerf/Les Berges et les Mages, Paris, 1980 [1. izd. 1972]); E. N. Fuster - A. Colunga, *Sagrada Biblia* (Madrid, 1977³⁵); Lj. Rupčić, *Novi zavjet* (Štampa, Sarajevo, 1966).

na nešto što ima neprolaznu vrijednost. Njime je Marija ne samo obranjena, nego i pohvaljena. Komparativ je teže prihvatiti, jer nas Marijin »bolji dio« navodi na pomisao da je Martin »dio« lošiji, što Crkva nikada nije prihvatila. U svakom slučaju teško je naći dovoljno jake argumente kojim bi se opravdao bilo koji stupanj komparacije.